

Somogyvári Virág Erika

Késő középkori csontnyergek

Doktori (PhD) értekezés tézisei

A bizottság elnöke:	Dr. Veszprémy László
A dolgozat opponensei:	Dr. Jékely Zsombor Dr. Klaniczay Gábor
A bizottság titkára:	Dr. Bizzler István
A bizottság tagjai:	Dr. Kónya Anna Dr. Kovács Imre
Témavezető:	Dr. habil. Szakács Béla Zsolt

A doktori iskola vezetője: Prof. Dr. Óze Sándor egyetemi tanár, az
MTA doktora

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Budapest
2025

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Disszertációm témája 15. századi, faragott csontlapokkal díszített nyergek, amelyek jelenleg európai és amerikai múzeumi gyűjteményekben találhatók. Különlegességük ellenére a korábbi kutatások csak érintőlegesen foglalkoztak velük, jellemzően csak egy-egy példányt érintettek, és nem volt átfogó elemzésük. Mivel sem a nyergek eredeti tulajdonosairól, sem készítőikről, sem a készítés pontos idejéről és helyéről, valamint eredeti funkciójukról nem maradtak fenn írásos források, kutatásom e kérdések feltevésével indult. Korábbi tanulmányok csak hozzávetőlegesen tudták meghatározni a csontnyergek származását, általában a 15. század eleji Közép-Európához, Zsigmond császár udvarához kötve őket.

A kutatástörténet a 19. században kezdett foglalkozni a csontnyergekkel, amikor elsősorban magyar kutatók – főként a Magyar Nemzeti Múzeum három csontnyergére fókuszálva – kezdtek foglalkozni e tárgyakkal. A legelső részletesebb, tudományos igényű feldolgozást Julius von Schlosser végezte el 1894-ben, aki számba vette a számára ismert példányokat, értelmezte azok ikonográfiáját és kísérletet tett stíluskritikai besorolásukra is. A csontnyergek típusainak megkülönböztetésére ő vezette be a *Bocksättel* és *Krippensättel* elnevezéseket, a nyergek formája és szerkezeti felépítése alapján.

A 20. század elején új értelmezések jelentek meg a csontnyergek kapcsán: több kutató – köztük Nagy Géza, Divald Kornél és Horváth Henrik – azt feltételezte, hogy a csontnyergek Zsigmond udvarához köthetők, és a király ajándékai lehettek a Sárkányrend tagjai számára.

Ezt az elméletet a Budapest-3 nyergen látható sárkányembléma támasztotta alá. Az elképzelés egy ideig széles körben elfogadott volt, de az 1970-es és 1980-as évektől kritikusabban kezdték vizsgálni a Zsigmonddal való kapcsolatot, köztük Genthon István és Eisler János, Ennek ellenére a 2006-ban, a Szépművészeti Múzeumban megrendezett *Sigismundus Rex et Imperator* kiállításon a nyergeket még mindig Zsigmond udvarának kontextusában mutatták be. A kiállítás katalógusában Verő Mária tollából jelent meg a csontnyergek minden addiginál frissebb jegyzéke és elemzése.

A század végére a nyergek főként ikonográfiai, stiláris és műhelyazonosítási kérdések révén kerültek előtérbe. A 21. században a csontnyergek kutatása új lendületet kapott, egyre több tárgy került elő, köztük korábban ismeretlen darabok is. Megjelentek újabb értelmezések - Benedetta Chiesi a tárgyak menyegzői kontextusban való használatát vetette fel. A csontnyergek az európai múzeumok időszaki kiállításain is láthatóbbá váltak. Disszertációmmal párhuzamosan készült el Maria Schröder 2024-ben megjelent monográfiája, a *Die Beinsättel des 13. bis 17. Jahrhunderts*, amely nemcsak a 15. századi példákat, hanem a 13. századtól a 17. századig terjedő csontnyergek szélesebb korpuszát elemzi, részletes tárgykatalógus kíséretében.

2. A dolgozat szerkezete és módszertana

A korábbi szakirodalomban a csontnyergeket elsősorban művészettörténeti szempontból vizsgálták; a leggyakoribb kérdések a készítés helyére és idejére, az ikonográfiai program értelmezésére,

valamint a műhelyek azonosítására vonatkoztak. A csontnyergek azonban összetett tárgyak, amelyek túlmutatnak faragott díszítéseiken, így teljes körű értelmezésükhöz interdiszciplináris kutatás szükséges. A disszertáció ezért komplex értelmezést kínál a tárgycsoportról, különböző megközelítésekől; többek között lószerszámtörténeti, művészettörténeti és kultúrtörténeti szempontból is vizsgálja a csontnyergeket.

Az első részben (*Késő középkori csontnyergek mint lószerszám*) a disszertáció a csontnyergeket eredeti, technikai funkciójuk alapján, azaz lószerszámként értelmezi. Ebben a részben a nyergek technikai jellemzőit vizsgálom, és megkísérlem rekonstruálni felépítésüket késő középkori írott és képi források, valamint fennmaradt nyergek alapján. Vizsgálatomban a hagyományos források mellett a kísérleti régészetet is bevonom, felhasználva a történeti nyeregkészítő mesterek által szerzett praktikus tudást.

A második részben (*Késő középkori csontnyergek mint műalkotások*) hagyományos művészettörténeti megközelítést követek: a csontfaragásokat állítom fókuszba, és új értelmezési lehetőségeket kínálok a nyergek ikonográfiai programja kapcsán. Ebben a fejezetben főként stíluskritikai elemzést alkalmazok, valamint más késő középkori műalkotásokat vonok be a vizsgálatba. A fő kutatási kérdések a műhelyek azonosítására, a motívumok értelmezésére és egy egységes ikonográfiai program kimutathatóságára irányulnak. Ezentúl a fejezetben értelmezem a csontnyergeken található feliratokat és a késő középkori irodalom összefüggésében vizsgálom.

A harmadik részben (*Csontnyergek a kultúrtörténetben*) a késő középkori anyagi kultúra kontextusában értelmezem a tárgyakat. Emellett igyekszem meghatározni azt a topográfiai és kronológiai keretet, amelyben a csontnyergek elhelyezhetők. Végül eredeti használatukat és funkciójukat vizsgálom, különös tekintettel a késő középkori ceremoniális gyakorlatban betöltött lehetséges szerepükre.

A zárófejezetben (*A csontnyergek recepciótörténete*) a tárgyak 19-20. századi recepcióját vizsgálom, különös hangsúlyt fektetve a műkereskedelemben betöltött szerepükre. Ez a rész emellett foglalkozik a csontnyergek korábban kevésbé kutatott és ismert csoportjával, a 19. században készült másolatokkal. E fejezet módszertana jelentősen eltér a korábbi részekétől, mivel a korszak jóval gazdagabb írott forrásokban, így ebben a részben aukciós katalógusok, levelezések, és újságcikkek adják a fő forrásbázist.

A disszertáció emellett egy kiegészítő fejezetet is tartalmaz a *függelékben*, amely egy új kutatási módszert mutat be: a fotogrammetria alkalmazását és 3D modellek létrehozását, amelyek innovatív eszközként szolgálnak a csontnyergek vizsgálatában.

3. Új eredmények

A disszertáció megkérdőjelezi a csontnyergekkel kapcsolatban kialakult hagyományos elméleteket, és új irányokat vezet be a nyergek szerkezetének, ikonográfiájának és eredeti kontextusának értelmezésében.

Tipológia, technika és műhelyek

A disszertációban amellet érvelek, hogy a csontnyergek hagyományos tipologizálása, valamint olyan mesterséges kategóriákba sorolásuk, mint a *Bocksättel* és a *Krippensättel*, félrevezető lehet, mivel a képi, írott és tárgyi források egyaránt funkcionális sokféleségre utalnak. Emellett rámutatok arra is, hogy a nyergek rétegeinek és technikai részleteinek vizsgálata alapján még a látszólag befejezetlen darabokat – például a Budapest–3 nyeret – is használhatták eredeti funkciójuk szerint. Végül arra a következtetésre jutok, hogy a csontnyergek különböző mesterek – nyergesek, faragók és festők – együttműködésében készültek, akik munkája olykor kiegészítette, máskor pedig kioltotta egymást.

Stílus, ikonográfia és feliratok

A stilisztikai elemzés alapján arra a következtetésre jutok, hogy a Budapest–1 és Budapest–3 nyergek azonos műhelyből származnak, és egyúttal a legmagasabb művészi színvonalat képviselik. A faragások többsége a szekuláris vizuális kultúrát tükrözi, középpontba állítva a szerelem, a hűség és a házasság motívumait. Noha a nyergeken megjelennek a hagyományos udvari művészet ismert elemei – például egyszarvúak és sólymok –, új ikonográfiai motívumokkal és jelentéstartalmakkal is találkozunk, mint például a házastársi hűséget szimbolizáló vademberek alakjaival. Emellett rámutatok arra is, hogy a nyergeken olvasható feliratok – legyenek azok romantikus, szólásszerű vagy akár vulgáris tartalmúak – személyessé tették ezeket a tárgyakat, és jól tükrözik a korszak világnézetét.

Az ikonográfiai elemzés során megkérdőjeletem azt a korábbi nézetet, amely szerint a nyergek képi programja esetleges vagy véletlenszerű lenne, és amellet érvelek, hogy a szerelemmel kapcsolatos motívumok tizenöt esetben is tudatos vizuális koncepcióra utalnak.

Időbeli és földrajzi keretek

A korábbi elméletekkel szemben – melyek a csontnyergeket Luxemburgi Zsigmond udvarához és a Sárkányrendhez kötötték – a disszertációban amellet érvelek, hogy a tárgycsoport többsége 1430 és a 15. század vége közé datálható. A készítési terület a Rajna-vidéktől Erdélyig terjedhetett. A régészeti leletként előkerült csontnyeregtöredékek alapján Bécs és Tata is lehetséges készítési helyszínként merülnek fel. Bár több nyereg magyar arisztokrata családok birtokában maradt fenn, a pontos készítési hely, és műhelyek azonosítása továbbra is kérdéses.

Eredeti kontextus

Bár írott forrás nem bizonyítja, a disszertációban bemutatott érvek több ponton is alátámasztják azt a feltételezést, hogy a csontnyergek esküvői ceremóniákhoz kapcsolódhattak. Két esetben is felmerül a lehetőség, hogy egyes csontnyergek uralkodói házasságkötésekhez köthetők: a Modena–1 nyereg Aragóniai Eleonóra, Ercole I d'Este menyasszonyának 1473-as esküvői menetében kontextualizálható, míg a Bécs–1 nyereg V. László és Valois Magdolna 1457-re tervezett – ám a király halála miatt meghiúsult – esküvőjével hozható összefüggésbe. Bár a nyergeken megjelenő motívumok és

attribútumok e feltételezések irányába mutatnak, konkrét bizonyíték hiányában ezek továbbra is hipotézisek maradnak.

Recepciótörténet és új digitális megoldások

A csontnyergek recepciótörténetével korábban kevésbé foglalkozott a szakirodalom, holott a 19–20. századból bőséges írott forrásanyag áll rendelkezésre. Aktív jelenlétük a műtárgypiacon, valamint a 19. században készült másolataik jól tükrözik a korszak gyűjtőinek körében élvezett népszerűségüket.

A csontnyergekkel kapcsolatos kutatások leginnovatívabb eredménye a tárgyakról készült 3D-s modellek, amelyek nemcsak a tudományos kutatást és a nyergek szélesebb körű megismertetését segítik, hanem új eszközként szolgálhatnak jövőbeli reprodukciók készítéséhez, a kísérleti régészetben való alkalmazáshoz, valamint oktatási célokra is hasznosíthatók.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

Hagyományos Publikációk

Somogyvári Virág. „Késő Középkori Csontnyergek Háromdimenziós Digitalizálása Fotogrammetriával.” In *Opus Mixtum. Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek VIII. Konferenciájának előadásaiból*. Szerk. Árvai-Józsa Kitty et al. Budapest: HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, 2023. 49–61.

———. „Saint George on Horseback on Fifteenth-Century Bone Saddles.” In *Saints and Sinners on Horseback*, vol.1. (Rewriting Equestrian History 5.1.) Szerk. Miriam A. Bibby. Budapest: Trivent Publishing, 2023. 73–101.

———. „Three-Dimensional Digitization of Late Medieval Bone Saddles by Photogrammetry.” *HUN-REN Research Centre for the Humanities*. <https://abtk.hu/en/news/3235-three-dimensional-digitization-of-late-medieval-bone-saddles-by-photogrammetry> (utolsó letöltés: 2024. 02.01.)

———. „Késő Középkori Csontnyergek Háromdimenziós Digitalizálása Fotogrammetriával.” *HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont (Ismerettár)*. <https://abtk.hu/ismerettar/ismeretterjesztes/3229-keso-kozepkori-csontnyergek-haromdimenzios-digitalizalasa-fotogrammetriaval> (utolsó letöltés: 2024. 02.01.)

Somogyvári, Virág. „The ‘Unicorn Group’: The Possenti Saddle and its Nineteenth-Century Copies.” In *Engraving, Plaster Cast, Photograph. Chapters from the History of Artwork*

Reproduction. Szerk. Papp Júlia. Budapest: Research Centre for the Humanities, 2021. 41–62.

———. „‘Nevess, Szerelmem, Nevess.’” In *Opus Mixtum VI. A CentrArt Egyesület évkönyve*. Szerk. Isó M. Emese et al. Budapest: CentrArt Egyesület, 2020. 11–22.

———. „‘Laugh, My Love, Laugh:’ Mottos, Proverbs and Love Inscriptions on Late Medieval Bone Saddles.” *Annual of Medieval Studies at CEU 24*. Szerk. Gerhard Jaritz, Kyra Lyublyanovics és Drosztmér Ágnes. Budapest: Central European University, Department of Medieval Studies, 2018. 113–128.

———. „The Art of Love in Late Medieval Bone Saddles.” MA diplomamunka. Budapest: Central European University, 2017.

———. „Zsigmond-Kori Csontnyergek a Magyar Nemzeti Múzeumban.” MA diplomamunka. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2016.

Háromdimenziós modellek

Somogyvári, Virág. „Bone Saddle, The Wallace Collection (A 407).” (3D modell) Research Centre for the Humanities Feltöltés ideje: 2023. július 10. <https://sketchfab.com/3d-models/bone-saddle-the-wallace-collection-a-407-699ff41c4d6b47c7866b48ca9d0e5aff>

———. „Bone Saddle, The Wallace Collection (A 408).” (3D modell) Research Centre for the Humanities Feltöltés ideje: 2023. július 10. <https://sketchfab.com/3d-models/bone-saddle-the-wallace-collection-a-408-3c73a9270fc74ee1bd897ca151e023e8>

—————. „Late Medieval Bone Saddle, Glasgow Museums.” (3D modell) Research Centre for the Humanities Feltöltés ideje: 2023. július 10.
<https://sketchfab.com/3d-models/late-medieval-bone-saddle-glasgow-museums-8355787135ec47aca7b101af0db00d3d>

Konferenciaelőadások

2024. okt. 14. Tudományos műhelyek Komárom-Esztergom vármegyében XII., Kuny József Múzeum, Tata

közös előadás Kovács Biankával (HUN-REN BTK RI): *Középkori csontnyereg töredéke Tatáról*

2023. június 9. Work in Progress: A műalkotás felé vezető út, PPKE BTK Danubianum, Budapest

előadás címe: A nyergesmestertől a csontfaragóig – *Késő középkori csontnyergek készítése céhes kereteken belül az egykorú források tükrében*

2020. aug. 27. Engraving, Plaster Cast, Photograph – Chapters from the History of Artwork Reproduction, Evangélikus Országos Múzeum, Budapest

előadás címe: *The 19th century copies of late medieval bone saddles*

2020. aug. 25. Historical practices in Horsemanship and Equestrian Sports, Riga (online konferencia)

előadás címe: *“Love on horseback - new directions in the research of 15th-century bone saddles”*

2019. jún. 18. A középkor hagyatéka - Fejezetek a középkori emlékek utóéletéből és recepciótörténetéből,

műhelykonferencia, PPKE BTK
Történelemtudományi doktori iskola, Budapest

előadás címe: *Budapest, London, New York:
Zsigmond-kori csontnyergek útja a nemesi
gyűjteményektől a múzeumokig*

2018. ápr.17–21. 26th Historian Students Congress in Łódź

előadás címe: *Couples, falcons and nudes: Love
iconography on late-medieval bone saddles*

2017. okt. 27–29. Fiatal Művészettörténészek 6. konferenciája,
Esztergom

előadás címe: *Későközépkori csontnyergek: egy
különleges műtárgy-együttes a legújabb kutatások
tükrében*

Önálló előadások

2023. május 6. The Rossfechten Symposium, Lauchröden,
Németország

előadás címe: *Late medieval bone saddles*

2022. nov. 9. Magyar Tudomány Ünnepe, Humán Tudományok
Kutatóháza, Budapest

előadás címe: *Csontnyergek nyomában a Föld körül -
egy későközépkori tárgycsoport kutatása és
digitalizálása*

2022. okt. 24. Iparművészeti tárgyak 3D digitalizálása, Múzeumi
Tudományos Fórum, Iparművészeti Múzeum,
Budapest

előadás címe: *Későközépkori csontnyergek 3D-s digitalizálása fotogrammetriával*

2020. dec. 7. A Magyar Hagiográfiai Társaság előadássorozata
(online)

előadás címe: *“Örökké a Tied Szent György nevében”
Sárkányölő Szent György ábrázolások és feliratok
későközépkori csontnyergeken*